

Agnieszka Kleina

Edukacja religijna w systemie edukacyjnym Niemiec (na przykładzie Bawarii)

Stan katechizacji i obecność religii w szkole związana jest z charakterem relacji Państwo – Kościół. Pytać więc można, czy państwo świeckie, jakim są Niemcy, gwarantuje zapisaną w konstytucji wolność religijną rozumianą jako prawo każdego obywatela do zdobywania wiedzy religijnej?

Kraje związkowe Republiki Federalnej Niemiec posiadają szeroką autonomię w zakresie wewnętrznym i w obszarze prawa międzynarodowego publicznego. Stąd podejmując się rozprawy nad edukacją religijną, formami jej obowiązkowości, gwarancjami prawnymi, zakresem kształcenia czy pozycją nauczyciela religii, zawężyłam swoje zainteresowania do Bawarii. Choć nie jest ona państwem wyznaniowym i nie wiąże się z żadną religią, kościelne i państwowe regulacje prawne wyraźnie wskazują na to, iż nauka religii w szkołach publicznych leży we wspólnym interesie zarówno Państwa, jak i Kościoła.

Pytając o zakres edukacji religijnej i obowiązujące programy nauczania religii w szkołach publicznych, znajdujemy potwierdzenie, iż nadzór tu pełni zarówno Kościół, dbając o dydaktyczno-merytoryczną poprawność katechezy, jak i władze państwowe, czuwające nad konstytucjonalnością programów i tekstów.

Niemcy funkcjonują w systemie dwóch religii, muszą zatem siłą rzeczy tworzyć warunki do dokonywania przez młodego człowieka wyboru w procesie edukacji. Stąd też specyficzny charakter nauki religii, jej zakres, forma i obowiązkowość.

Edukacja religijna w Niemczech

W Niemczech o szkolnym wychowaniu religijnym mówi się już od XVI wieku, kiedy to wprowadzono do szkół programy i podręczniki szkolne. Lekcję religii uznano za odrębny przedmiot, wiążąc ją jednocześnie z określoną konfesją.

Po I wojnie światowej znajdujemy w konstytucji weimarskiej z 1919 roku zapis (art. 137 & 1), który głosi, że nie ma oficjalnego Kościoła. Gwarantuje się jednak obywatelom wolność religijną. System separacji skoordynowanej podtrzymała po II wojnie światowej ustawa zasadnicza RFN z maja 1949 roku.

Sobór Watykański w latach 1962-1965 to niekończące się dyskusje na temat miejsca i roli Kościoła w szkole publicznej, spór o naturę i cele wychowania religijnego. Sytuacja ta sprzyja propozycjom katechetów, którzy opowiadają się za rozdzieleniem lekcji religii od katechezy (Chałupniak, 2000).

Obecność religii w szkole wyraźnie związana jest z charakterem relacji Państwo – Kościół. W państwie świeckim, jakim są Niemcy, mamy do czynienia z oddzieleniem Kościoła od państwa na zasadzie wspomnianej

wcześniej separacji skoordynowanej, która polega na uznaniu osobowości publicznoprawnej Kościołów zakorzenionych w kulturze narodowej (Okońska, 2001). W konstytucji Republiki Weimarskiej nadano Kościołom funkcjonujący do dziś status stowarzyszeń prawa publicznego. Dwa największe Kościoły – katolicki i ewangelicko-augsburski, mające mniej więcej taką samą liczbę wiernych (kolejno: 27 i 28 mln) „są jednocześnie w sposób wyjątkowy na skalę europejską powiązane z państwem na płaszczyźnie instytucjonalnej, praktyczno-życiowej oraz finansowej”¹ (www.andrzej.kai.pl, Samerek).

Gwarantowana przez państwo niemieckie wolność religijna „pociąga za sobą prawo każdego obywatela do zdobywania wiedzy religijnej. W praktyce oznacza to, że ze szkół nie można wyeliminować nauki religii” (www.opcja.pop.pl, Nehring). Poszczególne kraje związkowe Republiki Federalnej Niemiec posiadają szeroką autonomię w zakresie wewnętrznym i w obszarze prawa międzynarodowego publicznego. Stąd też nie tylko Niemcy jako państwo, ale również niektóre kraje związkowe zawarły umowy konkordatowe. Prawo federalne ustala pewne stałe ramy dla krajów związkowych, na których ciąży decydujący głos w zakresie ustawodawstwa państwowego dotyczącego Kościoła (Warchałowski, 1998).

Warte uwagi jest specyficzne zjawisko, które ma miejsce w centrum chrześcijańskiej niegdyś Europy. Otóż tereny byłej NRD od pokoleń należą do najbardziej zlaicyzowanych i postchrześcijańskich części kontynentu. Obojętną przez długie lata powojenne doktryna, jaką był ateizm, i związane z nią ideologiczne założenia, były sprzeczne z katechetycznymi oddziaływaniami Kościoła. Przyjęcie „jedynie słusznej” marksistowskiej koncepcji człowieka i świata nie tylko w NRD, ale we wszystkich państwach socjalistycznych, przyczyniły się do definitywnego usunięcia religii ze szkół.

„Obecna sytuacja religijna na terenach leżących bezpośrednio za naszą zachodnią granicą należy do niełatwych. Statystyki ukazują to w sposób bezwzględny: w 1995 roku tylko 31% Niemców wschodnich zgłaszało swą przynależność do któregoś z Kościołów, z czego 26% stanowili protestanci i 5% katolicy. Pozostała część nie miała nigdy żadnych związków z chrześcijaństwem (39%) bądź oficjalnie zadeklarowała swe wystąpienie z któregoś z chrześcijańskich Kościołów (ok. 30%)” (www.opoka.org.pl, Chałupniak).

Niemcy funkcjonujące w systemie dwóch religii, muszą siłą rzeczy stworzyć warunki do dokonywania przez młodego człowieka wyboru w procesie edukacji. Stąd też specyficzny charakter nauki religii, jej zakres, forma i obojętność.

W Niemczech prawo do nauczania religii w szkołach gwarantuje konstytucja (art. 7, pkt. 3), zgodnie z którą lekcja religii winna być prowadzona oddzielnie dla różnych wyznań, z zachowaniem wzajemnego szacunku. Religia traktowana jako zwyczajny przedmiot (zgodnie z fundamentalnym ustawodawstwem dotyczącym nauki religii) została umieszczona w ramach planu zajęć szkolnych w wymiarze dwóch godzin lekcji tygodniowo we wszystkich szkołach publicznych. Ma ona charakter raczej informacji na tematy religijne kierowane do wszystkich uczniów, niezależnie od religii czy wyznania. Stąd też mówi się o nauczaniu religii (Religionsunterricht), która odbywa się w szkole, i katechezie przy parafii, przygotowującej do sakramentów (Gemeindekathese), (www.chat.edu.pl, Bagrowicz).

¹ Konstytucja zapewnia wolność religijną oraz świecki charakter państwa, tym samym zapewniając nauczanie religii w szkołach publicznych.

Nauczanie religii w niemieckim systemie szkolnictwa publicznego jest przedmiotem obowiązkowym. Kończy się zatem oceną na świadectwie szkolnym i decyduje tym samym o promocji ucznia do następnej klasy.

Obowiązkowy charakter nauczania religii dopuszcza jednak możliwość wyboru zajęć alternatywnych, w zamian za lekcje religii. Stąd też dla uczniów, którzy z jakichkolwiek powodów zrezygnowali z uczestnictwa w religii, wprowadzono osobny przedmiot (etykę, filozofię, wartości i normy), którego nazwa zależy od władz oświatowych danego kraju związkowego (Milerski, 1998).

Sytuacja ta utwierdza nas w przekonaniu o tolerancji wpisanej w ustawę o szkolnictwie. Państwo umożliwia uczęszczanie na usankcjonowaną prawnie, alternatywną religię/etykę, stwarzając tym samym możliwość swobodnego poszerzania wiedzy z zakresu religii i ogólnie kultury.

W memorandum niemieckiego Kościoła ewangelickiego czytamy: „Szkoła nie może zrezygnować z nauczania religii jako przedmiotu obowiązkowego. Przedmiot ten zostaje uprawomocniony pedagogicznie, gdyż religia przynależy do życia, i to zarówno z perspektywy indywidualnej, jak i kulturowej (...). Edukacja religijna porusza więc zagadnienia, jak każdy inny przedmiot, dotyczące wszystkich sfer życia ludzkiego” (www.chat.edu.pl, Milerski).

Ponadto ustawodawca niemiecki ustalił wiek tak zwanej biernej (12. rok życia) i czynnej (14. rok życia) dojrzałości religijnej. Daje ona prawo 12-letniemu dziecku do nieuczęszczania na religię, jeżeli jest to wbrew jego woli, a 14-letni uczeń sam może dokonać wyboru przedmiotu nauczania (Milerski, 1998). Przy tym należy jednak wspomnieć, iż np. w Bawarii uczeń uzyskuje dojrzałość religijną w wieku 18 lat. Tym samym osiągnięcie pełnoletniości, ustawowo związane z dojrzałością do czynności prawnych, zobowiązuje do odpowiedzialności za decydowanie o swojej edukacji religijnej.

Regulacje prawne dotyczące nauczania religii w Niemczech (na przykładzie Bawarii)

Na początku lat sześćdziesiątych ubiegłego wieku większość szkół podstawowych (z nielicznymi wyjątkami: w Bremie i Hamburgu) w Republice Federalnej Niemiec stanowiły placówki wyznaniowe². Przemiany społeczne i nowe regulacje prawne, które dotyczyły zarówno szczebla ogólnokrajowego, jak i poszczególnych krajów związkowych, przyczyniły się do rezygnacji na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych z wyznaniowego charakteru szkół, które mają obecnie status szkół publicznych. Kontrolę nad całym systemem szkolnictwa sprawuje państwo wraz z organami ustawodawczymi i wykonawczymi poszczególnych krajów związkowych (Milerski, 1998).

Wolność wiary, sumienia oraz wolność wyznania religijnego i światopoglądowego gwarantowane są w art. 4 konstytucji Republiki Federalnej Niemiec (Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland – GG). Przy tym zapewnia się jednocześnie niezakłócanie praktyk religijnych.

W art. 7 konstytucji czytamy: „(1) Nadzór nad całym szkolnictwem sprawuje państwo. (2) Osoby odpowiedzialne za wychowanie dzieci mają prawo decydować o uczestnictwie dzieci w lekcji religii. (3) 1. Lekcja religii jest w publicznych szkołach za wyjątkiem szkół bezwyznaniowych zwyczajnym przedmiotem. 2. Bez ujmy dla państwowego prawa nadzoru lekcje religii są udzielane w zgodzie z zasadami społeczności religijnych. 3. Żadnego

² W tym katolickie 39,5% i ewangelickie 17,2%.

nauczyciela nie można wbrew jego woli zobowiązywać do udzielania lekcji religii” (www.km.bayern.de/km/aufgaben/kirchen/grundgesetz/index.shtml).

Ponadto zgodnie z art. 136³ cywilne i obywatelskie prawa i obowiązki nie mogą być ani warunkowane, ani ograniczane przez korzystanie z wolności religijnej (www.km.bayern.de).

Dopełnieniem ustawy zasadniczej Niemiec, i jednocześnie jej potwierdzeniem w zakresie większości zapisów regulujących nauczanie religii w Bawarii, stała się odrębna konstytucja tego państwa (Bayerische Verfassung – BV).

Art. 107 konstytucji Bawarii zapewnia obywatelom wolność sumienia i wyznania, niezakłócanie praktyk religijnych. Gwarantuje wszystkim, bez względu na wyznanie, korzystanie z praw obywatelskich i cywilnych. Przy tym nikt nie jest zobowiązany do ujawniania swoich religijnych przekonań. Urzędy mogą jednak pytać o przynależność do społeczności religijnej, jeśli od tego zależą prawa i obowiązki lub w celu uzyskania statystycznych danych do badań.

Ponadto w art. 136 (Religionsunterricht) czytamy, iż w każdej szkole podczas zajęć gwarantuje się szanowanie uczuć religijnych.

Lekcja religii jest zwyczajnym przedmiotem we wszystkich szkołach podstawowych (Volksschulen), szkołach zawodowych (Berufsschulen), średnich i na wyższych uczelniach. Udzielana jest zgodnie z zasadami osób zainteresowanych danych społeczności religijnych.

Dalej w art. 136 BV czytamy: „(3) Żadnego nauczyciela nie można zmuszać ani mu przeszkadzać w udzielaniu lekcji religii. (4) Nauczyciel potrzebuje upoważnienia do udzielania lekcji religii od społeczności religijnej. (5) Potrzebne klasy szkolne są oddane do dyspozycji” (www.km.bayern.de/km/aufgaben/kirchen/verfassung/index.shtml).

Obowiązująca do dziś „Ustawa o edukacji religijnej dzieci” z dnia 15 lipca 1921 roku gwarantuje każdemu, kto ukończył 14. rok życia⁴ możliwość decydowania osobiście, jakiego jest wyznania. Zatem uczeń, który ukończył 14 lat może sam zrezygnować z uczestniczenia w lekcjach religii (Warchałowski, 1998). Władze Bawarii natomiast są zdania, że rodzicielskie prawo do wychowania winno mieć pierwszeństwo przed wolnością religijną 14-latką. Konstytucja Bawarii pozostawia deklarację uczestniczenia w lekcjach religii i kościelnych uroczystościach prawnym opiekunom dziecka. Sami uczniowie dopiero z chwilą ukończenia 18. roku życia mogą decydować o chęci brania udziału w zajęciach. Przy tym uczniowie, którzy nie uczęszczają na lekcje religii, mają zapewnione zajęcia z ogólnie uznawanych zasad moralnych (www.km.bayern.de).

Jak wcześniej zostało już wspomniane, poszczególne kraje związkowe Republiki Federalnej Niemiec posiadają szeroką autonomię zarówno w zakresie wewnętrznym, jak i na forum międzynarodowym. Stąd też dane kraje związkowe (Bundesländer) zawarły odrębne umowy konkordatowe (Warchałowski, 1998, s. 40). Prawo federalne ustala jednak pewne ramy, które stanowią granicę dla ustawodawstwa poszczególnych krajów związkowych.

W art. 21 konkordatu między Rzeszą Niemiecką a Stolicą Apostolską z 20 lipca 1933 roku czytamy: „Nauka religii katolickiej w szkołach podstawowych, zawodowych i średnich oraz wyższych zakładach naukowych jest przedmiotem zwyczajnym (...)”⁵, (Warchałowski, 1998, s. 40). Z zapisu tego wypływają następujące konsekwencje:

---

³ Ustalenia art. 136, 137, 138, 139 i 141 niemieckiej ustawy zasadniczej z 11 sierpnia 1919 roku są częścią tej konstytucji.

⁴ W Bawarii, Nadrenii-Palatynacie i Saarze dojrzałość religijną uzyskuje się w wieku 18 lat (Milerski, 1998).

⁵ Zapis ten ma swoje źródło w art. 149 konstytucji weimarskiej (1919), a potwierdzenie znajduje w obowiązującej ustawie zasadniczej RFN z 23 maja 1949 roku.

„– nauka religii jest przedmiotem wpisanym w porządek nauki szkolnej,

– nauka religii jest firmowana przez szkołę,

– nauczanie religii w szkole jest zależne od władz państwowych,

– pomoce naukowe i środki potrzebne do nauki są w dyspozycji władz szkolnych,

– koszty utrzymania nauczycieli religii pokrywają władze państwowe” (Warchałowski, 1998, s. 43).

Potwierdzenie zapisu konkordatowego znajdujemy w art. 7 ustawy zasadniczej RFN z 23 maja 1949 roku. Stwierdza się w nim, że nauka religii w szkołach publicznych (z wyjątkiem szkół bezwyznaniowych) jest przedmiotem zwyczajnym. Gwarancją została objęta nauka religii katolickiej w szkołach podstawowych, średnich, gimnazjach i szkołach zawodowych. Prawo konkordatowe nie gwarantuje natomiast lekcji religii w przedszkolach i innych specjalistycznych centrach edukacyjnych (Warchałowski, 1998).

W art. 7 ust. 1, 2, 3 wspomnianego wyżej dokumentu czytamy: „Cały system oświaty pozostaje pod nadzorem państwa. Rodzice i opiekunowie prawni mają prawo do decydowania o uczestniczeniu dzieci w nauczaniu religii. Kształcenie religijne jest we wszystkich szkołach publicznych, za wyjątkiem szkół neutralnych wyznaniowo, obowiązkowym przedmiotem nauczania. Nie ograniczając prawa państwa do nadzoru pedagogicznego, nauczanie religii udzielane jest zgodnie z zasadami społeczności religijnych. Do nauczania religii nie wolno zobowiązywać nauczycieli wbrew ich woli”. Ponadto w art. 4 konstytucji czytamy, że „wolność przekonań, sumienia oraz wyznawanego światopoglądu i religii stanowią niezbywalne prawo” (Milerski, 1998, s. 180).

Uczestnictwo ucznia w lekcjach religii według własnego wyznania jest obowiązkowe. Jednak konstytucja przyznaje możliwość zwolnienia go: „Wszyscy, którzy mają prawo do edukacji, decydują, czy ich dzieci będą uczęszczały na lekcje religii” (Warchałowski, 1998, s. 43).

W obowiązującym układzie między Stolicą Apostolską i państwem bawarskim z 4 września 1974 roku⁶ czytamy: „Nauczanie religii pozostaje przedmiotem zwyczajnym we wszystkich szkołach, do których religia została już wprowadzona (...)”. Stąd też w art. 4 & 6 układu mowa o nauczaniu religii w następujących szkołach publicznych: podstawowych (Volksschulen), specjalnych (Sonderschulen), realnych (Realschulen), zawodowych (berufliche Schulen) i gimnazjach (Gymnasien). Ponadto przewiduje się poszerzenie zakresu nauczania religii katolickiej w powstałych w przyszłości nowych rodzajach szkół, jeśli miałyby one „porównywalne cele nauczania” (Warchałowski, 1998).

Równouprawnienie religii z innymi przedmiotami formułuje się w tym, że:

1. nauka religii jest samodzielnym przedmiotem nauczania, który ma wyznaczoną liczbę godzin do zrealizowania;

2. nauczyciele religii podlegają tym samym prawom i obowiązkom co nauczyciele innych przedmiotów;

3. Państwo zapewnia środki do nauki religii;

4. z nauki religii należy wystawić ocenę na świadectwie szkolnym;

5. religia ma charakter przedmiotu obowiązkowego (Warchałowski, 1998).

⁶ Układ między Stolicą Apostolską i państwem bawarskim, dotyczący zmian i uzupełnień wprowadzonych do konkordatu z Bawarią z 29 marca 1924, zmodyfikowany układem z 7 października 1965 roku, podpisany 4 września 1974 roku.

Dalej w art. 7 konkordatu władze bawarskie zapewniają, że: „Gdyby Państwo Bawarskie nie było w stanie zapewnić legalnie w jakiejś szkole nauczania religii jako przedmiotu zwyczajnego, wówczas nauczanie to będzie mogło być udzielane przynajmniej prywatnie, i do tego celu zostaną oddane do dyspozycji lokale szkolne z ogrzewaniem i oświetleniem z wydatków gminnych lub państwowych” (Warchałowski, 1998, s. 50).

Układ państwa bawarskiego ze Stolicą Apostolską zapewnia nadzór i kierownictwo nad nauczaniem religii w szkołach Kościołowi. Kościół jest odpowiedzialny za treści, dydaktykę nauczania religii, natomiast Państwu podlega strona funkcjonalno-organizacyjna⁷ szkolnej lekcji religii (Warchałowski, 1998).

Zgodnie z ustaleniami powyższego konkordatu do udzielania nauki religii wymagane jest uprzednie upoważnienie ze strony kompetentnych władz kościelnych. Warunkiem zatrudnienia nauczyciela religii katolickiej w szkole publicznej jest otrzymanie *Missio canonica*, analogicznie zaś przyszłym nauczycielom religii ewangelickiej – *Vocatio*. Przy tym wymaga się od nauczycieli religii ukończenia wyższych studiów zawodowych (Fachhochschulstudiengängen).

Nauczyciele religii w szkołach publicznych w Bawarii opłacani są nie przez związki wyznaniowe, ale przez władze krajowe, co wynika z faktu, że nauka religii jest przedmiotem zwyczajnym (Warchałowski, 1998).

Stanowisko Rady Kościoła Ewangelickiego w Niemczech z dnia 7 lipca 1971 roku opowiedziało się za współpracą z władzami państwowymi w obszarze edukacji. Zauważono bowiem konieczność współdziałania w zakresie wychowania młodego pokolenia. Stąd też Kościół zobowiązał się do opracowania programów nauczania zgodnych z zasadami nowoczesnej dydaktyki szkolnej (Milerski, 1998).

„W świetle ostatniego memorandum Kościoła ewangelickiego w Niemczech w sprawie stanu i perspektyw edukacji religijnej w społeczeństwie pluralistycznym, zatytułowanego *Tożsamość i porozumienie* (1994), miejsce religii w systemie oświaty można uprawomocnić dwójako: z perspektywy uczniów jako wkład do ich osobistej orientacji religijnej oraz indywidualnego rozwoju i kształcenia, a także z perspektywy wychowawczych i edukacyjnych zadań szkoły w ich całościowym kontekście społecznym” (Milerski, 1998, s. 186).

We wzmożonych w ostatnim czasie dyskusjach nad przyszłością kształcenia religijnego w szkole oba Kościoły, zarówno ewangelicki, jak i katolicki, opowiadają się za modelem konfesyjnym (uprawomocnionym teologicznie i pedagogicznie), (Milerski, 1998).

Ponadto niejako uzupełnieniem i poszerzeniem powyższych regulacji prawnych dotyczących nauki religii w państwie bawarskim jest ustawa bawarska o wychowaniu religijnym i edukacji religijnej (Bayerische Gesetz über das Erziehungs- und Unterrichtswesen – BayEUG)⁸. Gwarantuje ona wsparcie ze strony szkoły dla osób odpowiedzialnych za wychowanie dzieci w duchu religijnym. Możliwość wsparcia upatruje się w szkolnej modlitwie i nabożeństwach szkolnych. W art. 46 (2) czytamy: „Lekcja religii jest przedmiotem obowiązkowym dla uczniów należących do wspólnoty wyznaniowej. Rezygnacja z lekcji religii wymaga formy pisemnej. Musi ona nastąpić najpóźniej ostatniego dnia zajęć danego roku szkolnego, by miała ważność w nadchodzącym roku szkolnym; późniejsza rezygnacja jest dopuszczalna tylko z ważnych powodów (...)” (www.km.bayern.de/km/recht/gso/gso08.htm). Dalej czytamy, iż na pisemny wniosek prawnych opiekunów dzieci, uczniowie, którzy nie należą do żadnej społeczności

⁷ Zapis ten jest zgodny z konstytucją RFN i konkordatem niemieckim z 1933 roku.

⁸ W wersji obwieszczenia z 31 maja 2000 roku (GVBl S. 414, ber. S. 632. BayRS 2230-1-1-UK), z późn. zm. ustawy z 24 maja 2003 roku (GVBl S. 262).

religijnej, mogą brać udział w lekcjach religii danego wyznania jako przedmiotu obowiązkowego, kiedy społeczność religijna danego wyznania organizuje lekcje religii, nie przeszkadzając aprobowanym i nieodzownym organizacyjnym podstawom szkolnym. Zapis ten obowiązuje uczniów, dla których społeczność religijna nie organizuje lekcji religii jako zwyczajnego przedmiotu w publicznych szkołach w Bawarii. Przy tym uczniowie, którzy należą do innych społeczności religijnych, mogą w szczególnych przypadkach na wniosek zostać dopuszczeni do uczestnictwa w lekcjach religii danego wyznania jako Leistungskursfach (przedmiotu świadczonego w formie kursu), kiedy odpowiednie zajęcia danego wyznania, do którego uczeń należy, nie dochodzą do skutku, a obie zainteresowane społeczności religijne się zgadzają.

Ustęp 6 art. 46 BayEUG informuje, iż wymaganych jest przynajmniej pięcioro uczniów do organizowania lekcji religii.

Obowiązkiem uczniów nie biorących udziału w lekcjach religii jest uczęszczanie na zajęcia z etyki (Ethikunterricht), które stają się wówczas przedmiotem obowiązkowym (& 22 art. 1)⁹, (www.km.bayern.de).

Zakres nauczania religii w Bawarii

Bawaria zawarła konkordat ze Stolicą Apostolską wcześniej niż Rzesza Niemiecka. W konkordacie z 29 marca 1924 roku, w art. 4 & 3 i art. 7 & 1 zapisano, iż nauka religii katolickiej będzie traktowana jako zwyczajny przedmiot nauczania jedynie w szkołach podstawowych (Volksschulen). Zapisy konkordatu znalazły prawne potwierdzenie w obowiązującej wówczas konstytucji weimarskiej z 1919 roku gwarantującej nauczanie religii katolickiej we wszystkich szkołach publicznych.

Choć Bawaria nie jest państwem wyznaniowym i nie wiąże się z żadną religią, nauka religii w szkołach publicznych leży we wspólnym interesie zarówno Państwa, jak i Kościoła (Warchałowski, 1998).

W obowiązującym układzie między Stolicą Apostolską i Bawarią z 4 września 1974 roku, w art. 7 czytamy: „Nauczanie religii pozostaje przedmiotem zwyczajnym we wszystkich szkołach, do których religia została już wprowadzona (...)”¹⁰, (Warchałowski, 1998, s. 49).

Równouprawnienie nauki religii z innymi przedmiotami wyraża się w tym, że:

„1. nauka religii jest samodzielnym przedmiotem nauczania, którego wyznaczona liczba godzin musi być zarezerwowana;

2. nauczyciele religii są zrównani w prawach i obowiązkach z nauczycielami innych przedmiotów;

3. Państwo zapewnia środki do nauki religii;

4. z nauki religii należy wystawić ocenę na świadectwie szkolnym;

5. nauce religii przysługuje formalny charakter przedmiotu obowiązkowego” (Warchałowski, 1998, s. 51).

Generalnie uczestnictwo uczniów w lekcjach religii zgodnie ze swoim wyznaniem jest obowiązkowe. Jednak w myśl art. 7 & 2 konstytucji RFN oraz art. 137 & 1 bawarskiej ustawy zasadniczej każdemu uczniowi poprzez

⁹ W przypadku zmiany etyki na lekcje religii obowiązuje & 21 Abs. 4 i 5.

¹⁰ Ponadto potwierdzenie dla tego zapisu jest zgodne z postanowieniami konstytucji bawarskiej (art. 136), zbieżnymi w swej treści z art. 7 & 3 konstytucji RFN (Warchałowski, 1998).

jego rodziców, zgodnie z gwarancją wolności sumienia i wyznania, przyznano prawo rezygnacji z uczęszczania na zajęcia religii¹¹. W sytuacji tej przewidziano ideologicznie neutralne przedmioty zastępcze: etykę, wiedzę religijną lub normy i wartości. W Bawarii jest to z reguły etyka (Warchałowski, 1998).

Programy nauczania religii

Jak wynika z art. 21 konkordatu Stolicy Apostolskiej z Rzeszą Niemiecką z 1933 roku nauka religii jest udzielana zgodnie z zasadami Kościoła katolickiego. Ponadto w artykule tym czytamy, iż opracowanie programów nauczania, wybór podręczników do nauki religii w szkołach publicznych dokonuje się w porozumieniu z wyższymi władzami kościelnymi. Konkordat zapewnia też władze państwowe, że: „W nauczaniu religii specjalny nacisk położony zostanie na wyrobienie poczucia obowiązków patriotycznych, państwowo-obywatelskich i społecznych, wynikających z ducha chrześcijańskiej wiary i moralności (...)” (Warchałowski, 1998, s. 45).

Z faktu obecności w szkole publicznej nauki religii jako przedmiotu zwyczajnego wynika, że „program nauczania religii musi uwzględniać całościowe założenia rozwoju uczniów, wiek dzieci oraz mieć na względzie typ szkoły” (Warchałowski, 1998, s. 45).

Jak zauważa Krzysztof Warchałowski zatwierdzenie programów nauczania religii jest formą nadzoru Państwa i Kościoła nad nauczaniem religii. Kościół dba o dydaktyczno-merytoryczną poprawność katechezy, a władze państwowe „czuwają nad konstytucjonalnością programów i tekstów” (Warchałowski, 1998, s. 45). „Z jednej strony państwo w zapisie konstytucyjnym deklaruje samoograniczenie – o ile bowiem w zakresie pozostałych przedmiotów edukacji szkolnej sprawuje nadzór samodzielnie, o tyle w przypadku nauczania religii przekazuje uprawnienia treściowe na rzecz Kościołów, zobowiązując się zarazem do urzędowej publikacji programów edukacji religijnej. Z drugiej strony Kościoły przejmują na siebie obowiązek nie tylko merytorycznego przygotowania programów oraz materiałów dydaktycznych, lecz również ich opracowania dydaktycznego i metodycznego, zgodnie z obowiązującymi standardami pedagogicznymi” (Milerski, 1998, s. 182-184).

Program nauczania religii katolickiej w bawarskiej szkole na przykładzie 7.-9. stopnia gimnazjum

Katolicka lekcja religii przeznaczona dla gimnazjum stawia sobie za cel poszerzanie wiedzy zdobytej podczas edukacji religijnej w szkole podstawowej, w tym:

- zakres „Biblijnej Nowiny” rozpoczyna sytuacyjne odniesienie się do Biblii, w której słowo historii Boga pozostaje obecnie z ludźmi;
- w zakresie „Chrześcijańskiej wiary i interpretacji” zostaje odtworzona kościelna lekcja wiary i rozmowa w kontekście życia;
- zakres „Chrześcijańskiego spirytualizmu” budzi otwartość dla religijnych form wyrazu, które prowadzą w modlitwie, medytacji, nabożeństwie i sakramentach do tajemnicy Boga;

---

¹¹ Wówczas rodzic lub uczeń (który ukończył 18 lat – w przypadku Bawarii) powinien skierować pisemną prośbę na ręce kierownika szkoły. Formalności tych dokonuje się na początku roku szkolnego lub na początku semestru (Warchałowski, 1998, s. 43-44).

- zakres „Chrześcijańskiej etyki i pokonywania życia” obrazuje etyczne możliwości postępowania i motywuje do nastawienia na chrześcijańskie, wartościowe postawy;
- zakres „Historii Kościoła” pozwala przyrzeć się chrześcijaństwu w społecznym i kulturowym funkcjonowaniu poszczególnych epok i kontrolować je w wewnętrznym nauczaniu dzisiejszych orientacji;
- zakres „Międzyreligijnej i międzykulturowej nauki” prowadzi do postrzegania obcych światów wierzeń i życia oraz tłumaczy tolerancję (Staatinstitut für Schulqualität und Bildungsforschung München, Abteilung Gymnasium, Katholische Religionslehre, www.isb.bayern.de).

Program nauki religii katolickiej w szkole został, tak jak i w Polsce, podzielony według kolejnych stopni kształcenia, którym odpowiadają określone działy tematyczne.

Dla 7. stopnia nauki w gimnazjum przewidziano jako przewodni motyw „Wartość własnych uczuć – umiejętność troszczenia się i afirmacji”, w którym zawarto następujące działy tematyczne:

1. „To czyni odwaga – Jezusowa nowina przed Królestwem Boga”
2. „Uleganie czy stawianie na swoim – konflikt sprawiedliwie rozstrzygnięty”
3. „Muzułmanie u nas – lepsze rozumienie się nawzajem”
4. „Rozpocząć na nowo – unikać winy i strachu”
5. „Kim jestem, kim chcę zostać? – w poszukiwaniu samego siebie”
6. „Bóg i Pan – różne wyznania”.

W ramach 8. stopnia nauki przewodnim motywem objęto „Plany życiowe – znalezienie sensu w moim życiu”, w zakresie którego mieszczą się poniższe działy:

1. „Tęsknota do życia – szukanie sensu”
2. „Po co jest Kościół – pomoc w życiu”
3. „Bycie ze sobą – przyjaźń i miłość”
4. „Słuchaj Izraelu, Jahwe wasz Bóg jest jeden – religia żydowska”
5. „Wszelświat jest nam powierzony”
6. „Szukanie właściwej drogi – co daje życiu oparcie i kierunek”.

Dla katolickiej lekcji religii 9. stopnia gimnazjum motyw przewodni brzmi: „Indywidualność i społeczna odpowiedzialność – jako Chrześcijan żyjących na świecie”. W ramach tego problemu umieszczono następujące myśli:

1. „Godność człowieka jest nieetykalna – wzajemne szanowanie i pomoc”
2. „Jezus Chrystus – impuls i wyznanie”
3. „Kościół w historii – walka o urzeczywistnienie Ewangelii”
4. „Dotknięcie granicy – nie tracić nadziei”
5. „Nie jest dobrze, że ludzie pozostają sami – partnerstwo, małżeństwo, rodzina” (Katholische Religionslehre, www.isb.bayern.de).

Program nauczania religii ewangelickiej w bawarskiej szkole na przykładzie 7.-9. stopnia gimnazjum

Ewangelicka lekcja religii ma za zadanie przekazanie uczniom chrześcijańskiej wiary, która także dziś służy wiernym. Formułuje ona następujące cele:

- zbliżanie do ewangelickiego rozumienia Boga i człowieka;
- właściwe/odpowiednie postępowanie się Biblią;
- dojście do sensu/znaczenia historycznych, kościelnych wydarzeń i osób;
- wyjaśnianie egzystencjalnych pytań o wiarę i sens istnienia;
- spotkanie z innymi religiami i poglądami na świat;
- wyjaśnianie podstawowych etycznych zasad;
- dostęp do religijnej sztuki;
- zrozumienie roli i znaczenia/doniosłości religijnej, w szczególności chrześcijańskiej tradycji w społeczeństwie (www.isb.bayern.de, Staatinstitut für Schulqualität und Bildungsforschung München, Abteilung Gymnasium, Evangelische Religionslehre).

Dla ewangelickiej lekcji religii w gimnazjum także przewidziano program podzielony na kolejne stopnie nauki, w ramach których realizuje się dane bloki tematyczne.

W ramach 7. stopnia nauki przewidziano zdobycie przez ucznia podstaw z następujących bloków tematycznych:

1. „Fundamentalne założenia i postawa Kościoła”
2. „Postawa historii Kościoła w średniowieczu”
3. „Islam”
4. „Marzenia, obawy, modlitwa”
5. „Miłość bliźniego na co dzień i w diakonacie”.

W ramach 8. stopnia nauki przewidziano podstawy wiedzy z następujących bloków:

1. „Życie w Boskim wszechświecie i elementy historii biblijnych”
2. „Życie w różnorodnych formach rodziny”
3. „»Reformacja« – różnice i podobieństwa między wyznaniem »ewangelickim« a »katolickim«”
4. „Prorocze mowy i działania”
5. „Noworeligijne ruchy”.

W ramach programu dla 9. stopnia nauki w gimnazjum umieszczono poniższe zagadnienia:

1. „Judaizm”
2. „Wiara w Jezusa Chrystusa”
3. „Sprawiedliwość na świecie”
4. „Praca i osiągnięcia”
5. „Partnerstwo, miłość, seksualność” (Arbeit eine Kommission an der Überarbeitung des Lehrplans für das Fach Evangelische Religionslehre am Gymnasium).

Pozycja nauczyciela religii

Nauczyciel jest urzędnikiem państwowym, dlatego musi legitymować się odpowiednim wykształceniem, zdobywając kwalifikacje merytoryczne i dydaktyczne w zakresie dwóch przedmiotów. Religia jest przedmiotem obowiązkowym, tym samym podlega odpowiednim regulacjom prawnym, z których wynika, iż nauczyciel religii jest specjalistą w jeszcze jednej dziedzinie wiedzy (Milerski, 1998).

Jak zauważa K. Warchałowski, w związku z tym, iż nauczanie religii w szkołach publicznych stanowi rezultat porozumienia między Państwem a Kościołem, nauczyciel religii podlega organom władzy obu społeczności. Potwierdzenie dla tego stanowiska znajdujemy w art. 22 konkordatu, w którym czytamy: „Angażowanie nauczycieli religii katolickiej dokonywane będzie po wzajemnym porozumieniu się biskupa i rządu krajowego” (Warchałowski, 1998, s. 46).

Nauczycielem religii katolickiej w szkole publicznej może być kapłan, diakon, katecheta, pomocnik duszpasterza lub osoba świecka, która należy do Kościoła katolickiego. Zatrudnieni mogą być tylko ci, którzy legitymują się ukończonymi kursami, przewidzianymi przez przepisy kościelne, i zaliczyli pozytywnie egzaminy lub posiadają wykształcenie wymagane od pedagogów państwowych. Kościół katolicki udziela nauczycielom religii *Missio Canonica*, Kościół ewangelicki – *Vocatio*. Tym samym zyskują oni rekomendacje kościelne, niezbędne do prowadzenia lekcji religii w szkołach publicznych. Natomiast do „etatowego nauczania religii katolickiej w szkołach podstawowych, specjalnych i zawodowych (Berufsschulen und Berufsfachschulen), zgodnie z dyspozycją protokołu końcowego układu między Stolicą Apostolską i państwem bawarskim z 4 września 1974 roku, od nauczycieli religii wymaga się ukończenia wyższych studiów zawodowych (Fachhochschulstudiengängen)” (Warchałowski, 1998).

*

Jak zauważa R. Chałupniak, silna tzw. warstwa społeczna, zróżnicowanie polityczne, religijne i światopoglądowe, rozwinięte procesy laicyzacji i konsumpcji oraz otwarcie na świat mają ogromny wpływ na przyszłość chrześcijaństwa w Niemczech. Przy tym pod wieloma względami, zarówno politycznymi, ekonomicznymi, społecznymi czy religijnymi, rzeczywistość, w której żyją współcześnie katechizowani, jest coraz bardziej pluralistyczna (Bagrowicz, www.chat.edu.pl). To sytuacja, w której wciąż mnożą się pytania o przyszłość i sens katechezy parafialnej, szkolnej lekcji religii czy spotkań, których celem jest przygotowanie do sakramentów. W społeczeństwie podzielonym światopoglądowo i religijnie wciąż ożywają problemy, takie jak: legitymizacja szkolnego wychowania religijnego, zakres wpływu Kościoła na kształcenie, obecność religii w życiu publicznym (www.opoka.org.pl, Chałupniak). Przy tym nie można zapomnieć o wychowaniu w duchu tolerancji, które ma wpływ na kształt tzw. dorosłego społeczeństwa i jego zachowania, politycznie i społecznie poprawnego w normalnym funkcjonowaniu państwa¹².

Bibliografia

- Bagrowicz J. (2000), *Edukacja religijna współczesnej młodzieży. Źródła i cele*. UMK: Toruń.
- Chałupniak R. (2000), *Konfesyjność nauczania religii. Zarys problematyki*. „Paedagogia Christiana”, 2(6), s. 31-51.
- Milerski B. (1998), *Status edukacji religijnej w Niemczech*. W: B. Milerski (red.), *Elementy pedagogiki religijnej*. Chrześcijańska Akademia Teologiczna: Warszawa, s. 175-187.
- Milerski B. (1998), *Status edukacji religijnej w szkole w ujęciu ewangelickim*. W: B. Milerski, *Religia a szkoła*. Chrześcijańska Akademia Teologiczna: Warszawa.

¹² Opracowane na podstawie pracy magisterskiej: A. Kleina, *Nauczanie religii w systemach edukacyjnych Polski i Niemiec. Analiza porównawcza*. Bydgoszcz 2004.

Okońska E. (2001), *Kształcenie pedagogiczne nauczycieli religii w Polsce i wybranych krajach Unii Europejskiej*. W: R. Parzęcki, I. M. Strachanowska (red.), *Unifikacja czy tożsamość w kształceniu pedagogicznym nauczycieli u progu zjednoczenia z Europą*. „Bora”: Bydgoszcz, s. 82-92.

Warchałowski K. (1998), *Nauczanie religii i szkolnictwo katolickie w konkordatach współczesnych*. TN KUL: Lublin.

Internet:

Bagrowicz J., *Nurty w najnowszej dyskusji wokół modelu nauczania religijnego młodzieży*,
www.chat.edu.pl/pedrel/artykuly/bagrowicz1.htm

Chałupniak R., *Katolickie wychowanie religijne we Wschodnich Niemczech – nowe wyzwania*,
www.opoka.org.pl/biblioteka/T/TA/TAK/0112F_01.htm

Milerski B., *Pomiędzy informacją i świadectwem: spór o model edukacji religijnej w szkole*,
www.chat.edu.pl/pedrel/artykuly/milerskiB-4.htm

Nehring H., *Wiara i Kościoły w Unii Europejskiej*, www.opcja.pop.pl/numer10/10neh.html

Samerek P., *Kościoły w Unii Europejskiej*, www.andrzej.kai.pl/pl/ekai/europa/?print=1&MID=4500

www.isb.bayern.de

www.km.bayern.de

Summary

Religious education in educational system of Germany (based on example of Bavaria)

Condition of the catechism and presence of religion in school is related to the State-Church with character of rate. So, it is possible to ask about Germany, a Secular State, can guarantee a religious freedom, understood for canvass of religious knowledge each citizen as right?

Countries of Union Federal Republic of Germany own wide autonomy in internal range and in area of public international law. Undertaking the trial above the religious education, forms of its compulsory nature, legal guarantees, the scope of educating or the position of the teacher of the religion, I have to focus on only one Country – Bavaria. At least that State isn't a religious State and It is involving no religion, church and national regulations, clearly are pointing at the fact that the religious instruction is in maintained schools in the common business of both you and the Church.

Asking about the scope of the religious education and applying school curricula of the religion in maintained schools we are finding confirmation that the supervision here is performing both the Church, caring about the teaching-substantive correctness of the religious education as well as national, being on the alert authorities above constitution of programs and texts.

Germany is functioning in the system of two religions, so They must create conditions for choosing by the young man in the process of education. Hence also unique character of the religious instruction, its scope, the form and the compulsory nature.